

BAŞKURT ATASÖZLERİ

Dr. Suzan TOKATLI

Başkurtlar Orta ve Güney Ural'larda yaşayan bir Türk kavmidir. Başkurtlar dört zümredirler: 1) Dağ Başkurtları, 2) Yalan (Ova-Bozkır) Başkurtları, 3) Muhtelif asırlarda Başkurtlara Doğudan gelerek katılan: Kıpçak, Kanlı, Savun, Uran, Kaylı, Katay, Kerey, Çuras, Nogay, Kırgız, Merkit gibi urugların parçalarından ibarettir. Bunların Dağ Başkurtları arasında yerleşenleri tam Başkurtça konuşur, batı bölgelerine yerleşenlerinin çoğu Tatar şivesinin tesiri altındadır. 4) Batıdan Bulgar ve Kazan taraflarından, oraları Rus istilasına uğradıktan sonra Başkurdistan'a gelen mülteci Tatar, Büler (Bulgar) Mişer ve müslüman Çuvaşlardır.

23 Mart 1919'da kurulmuş olan Başkurt Muhtar Sovyet Sosyalist Cumhuriyetinin Başkenti Ufa'dır.¹ 1989 nüfus sayımına göre Cumhuriyetin toplam nüfusu 3.943.113'dür. Buna göre 1.449.462 Başkurt'un %92.8'i (1.345.231) Rusya Federasyonu'nda, bunun da %59.6'sının (863.808) kendi aralarında kurulan cumhuriyette yaşamaktadır.²

Atasözü bir hikmet taşıyan, vecize mahiyetinde, kalıp=klîşe haline gelmiş bir sözdür. Atasözü bir olay veya oluşumun eş veya benzer manasını ihtiva eden bir halk düşüncesini veya felsefesini dile getirir ve mutlaka bir hüküm taşır. Bununla bir olayın mahiyeti de tarif edilir veya bunun benzeri tasvir olunur. Bu suretle bir olay veya oluşumun geçmişte bir tıpkısının veya benzerinin meydana geldiği göz önüne konularak böyle bir hale maruz kalmış, maruz kalması ihtimali bulunan veya maruz kalacak insana genellikle nasihat ve tavsiyede bulunulur, bazen böyle bir insan adeta teselli edilir.

İstisnalar hariç, büyük çoğunluğu anonim

özellik taşıyan atasözleri, halk topluluklarının asırlar boyunca, karşılaştıkları olaylardan ve tecrübelerden ilham alarak ortaya attıkları, benimsedikleri ve kendilerinden sonra gelecek nesillere devrettikleri öğütler, yol gösterici tavsiyeler, cemiyet ve tabiat olaylarının nasıl sona ereceklerini belirten düşüncelerdir.

Atasözlerinin adı verilen tabirler dışında unsurları bir kısım Doğu Türkleri'nde "Sav" diye adlandırılmış, fakat bu kelime Türkiye Türkçesine yerleşmemiştir. "Sav" kelimesi, muhtelif Türk bölgelerinde söz, haber, mesaj, nutuk, mektup, hikaye, tarihi hadise manalarında kullanılmıştır.

Türk milletinin atasözleri, dünyada eskilik bakımından en kıdemli atasözleri arasındadır. Yalnız bunların eksikliklerini yazılı vesikalara dayanarak tesbit etmek adeta imkansızdır. Çünkü Türk edebiyatının elde mevcut en eski eseri Orhun abideleri, sekizinci asrın ilk yarısına aittir. Bu abidelerin metinleri arasında bulunan bir kaç atasözünden birisinin değişik şekli zamanımıza kadar intikal etmiştir. Bugün kullandığımız (Ağaç yaş iken eğilir.) atasözü Orhun abidelerinde şu şekilde görülür:

Yuyka erikli toplagalı uçuz ermiş

Yınçke eriklig üzgei

Yuyka kaln bolsar toplagaluk alıp ermiş,

Yınçge yoğan bolsar üzgölük alıp ermiş.

İzah: (Bir şey) ince iken (onu) kırıp parçalamak, keza kolaydır (derler). (Fakat) kalın olursa (onu) büküp toplamak güç (olur) imiş ince şey kalınlaşırsa (onu) kırıp parçalamak sarpa-güç (olur) imiş (derler).

Divanü Lügati't-Türk'te de 290 kadar atasözü mevcuttur. Bunlardan bir kısmı (60) ka-

darı dil ve şive hususiyetleri dikkate alınmazsa bugünkü nesillere aynen intikal etmiştir.

Dağ dağa kavuşmaz, insan insana kavuşur (Tag taga kafışmaz, kişi kişiğe kafışır.)

Babası ekşi elma yese, oğunun dişi kamaşır. (Atası acı alma yisa, oğının tişi kamaşır.)

Divanu Lügati't-Türk'teki bir kısım atasözleri de bugünün nesillerine değişik şekillerde intikal etmiştir.

Misafir gelirse saadet gelir. (Divanü Lügati't-Türk'te.)

Misafir kıymeti ile gelir. (Bugün)

Taşı ısırılmazsan öpmek gerek. (Divanü Lügati't-Türk'te.)

Isıramadığın eli öp. (Bugün)

Atasözleri menşee bakımından büyük çoğunlukla anonimdir. Bunları kimlerin ortaya attıkları, ilk defa kimin ağzından çıktıkları (pek ender istisnalarla) bilinmez.

Eski Türk atasözleri arasında bugün hiç kullanılmayan unutulmuş sözler ve deyimler mevcuttur. Bazı atasözleri iki, üç asır önceki hüviyetlerini, şekillerini kaybetmek suretiyle zamanımıza kadar gelebilmişlerdir. Türk atasözleri arasında bazıları mahalli hususiyetler taşırlar. Mesela, yalnız Kırım ve civarında yahut Türkistan'da veya yalnız Rumeli'de dolaşan sözler vardır ve bunlar diğer Türk sahalarında bilinmezler. Türkiye'de bile, yalnız bir bölgede; mesela Gaziantep ve civarında, Doğu Karadeniz sahillerinde, veya Ege şehir ve köylerinde bilinen, ihtiva ettikleri kelime ve mefhumlarla yer isimleri sebebiyle diğer bölgelerde kullanılmasına imkan olmayan sözler vardır.

Konya'da: Yakada bağım yok, Çakaldan korkum yok

Kayseri'de: Develi'ye seğmen gidiyor.

Ayrıca muhletif meslek ve sanat mensuplarına ait atasözleri de vardır. (3)

Örneklerini vereceğimiz Başkurt atasözleri arasında da farklı dil özelliklerine rağmen Türk atasözleriyle aynı anlamda bulunan atasözleri vardır. Bazı atasözleri de farklı şekilde ifade edildiği halde, Türk atasözleri ile anlam bakımından benzemektedir.

Başkurt Atasözleri Örnekleri:

1. Tabiat ile İlgili Atasözleri

1. Koyaştın da tabı bar.

(Güneşin de ışığı var.)

2. Töndön kuze yuk

(Gecenin gözü yok.)

3. Yangız karga yaz kiltermey.

(Yalnız karga yaz getirmez.)

Bir çiçekle yaz gelemes. (Bugün kullanılan Türk Atasözü)

4. Közğö boz közğö kalınlığı bulha la ışan, yazğı boz yastık kalınlığı bulha la ışanma

(Güz mevsimindeki buz ayna kalandığında olsa da inan, yaz mevsimindeki buz yastık kalınlığında olsa da inanma.)

5. Yörögen taş şumarır, yatkan taş mükle-
ner.

(Yürüyen taş aşınır, yatan taş yosun tutar.)

İşleyen demir ışıldar, işlemeyen demir pas tutar. (Bugün kullanılan Türk Atasözü)

II. Hizmet ile İlgili Atasözleri:

1. Ezeim ese menen, ağas emese menen.

(İnsan işi ile, ağaç yemişi ile)

2. Ege keseye etmeş törlö höner ze az.

(Yiğit kişiye yetmiş türlü höner de az.)

3. Maturlık tıyza kerek, unganlık kön de kerek.

(Güzellik düğünde gerekli, ustalık hergün gerekli)

4. Herkette bereket.

(Harekette bereket.) (Bu atasözü bugün aynı şekilde Türk Atasözleri arasında yer alır.)

5. Egerlenen kulı ete.

(Güçlü olanın kolu yedidir.)

III. Vatan ile İlgili Atasözleri:

1. At- tuygan erende, ir-tıwğan ilinde.

(At, doyduğu yerde, er (kişi) - doğduğu yerde.)

2. İl östünde sepek ülmes.

(Memleketinde kuyruk sallayan hayvan ölmez.)

3. İrzen aşmak bar, ilden aşmak yuk.

(Eşten ayrılmak var, memleketten ayrılmak yok.)

4. Üz ifin-altın bişek.

(Kendi memleketin altın beşik.)

5. Azaşhan da il menen azas.

(Toplanıp sarılсан da memleketin ile top-
lanıp sarıl.)

IV. Yaşayış ile İlgili Atasözleri

1. Atana ni kılhan, aldına şul kiler.

(Atana (büyüğüne) ne yaparsan, başına o gelir.)

2. Berlekte - tereklek.

(Birlikte-dirlik.)

3. Yurganına karıp ayağın huz.

(Ayağını yorganına göre uzat.) (Bu Atasöz-
zü de bugün aynı şekilde kullanılan Türk
Atasözleri arasındadır.)

4. Terpe le balahın "Yomşağım" tip höyör.

(Kirpi de yavrusunu "yumuşağım" diye
sever.)

5. Yakşılık eşle de hıwğa taşla - halık beler,
halık belmehe, balık beler.

(İyilik yap da suya at, Allah bilir, Allah
bilmezse, balık bilir.)

(Bu Atasözünü de bugün aynı şekilde kulla-
nılan Türk Atasözleri arasındadır.)

V. Zenginlerle İlgili Atasözleri:

1. Kürşen bay bulha, kapkan bikle bulhun.

(Komşun zengin olsa, kapın kapalı olsun.)

2. Bayzarğa kön de bayram, kön de tuy;

Yarığa kön de hesret, kön de uy.

(Zenginiere her gün bayram, hergün dü-
ğün; fakire hergün hasret, hergün hayal.)

3. Bayzın tatlı aş-fekirzen kanh yaşı.

(Zenginin tatlı aş-fakirin kanh yaşı.)

4. Bay baylığın höyler, yarlı zarın köyler.

(Zengin zenginliğini söyler, fakir derdine
yanar.)

Diğer Atasözünü Örnekleri

1. Ayrılgan kaz tuplangan kargağa em
buhr.

(Ayrılan kaz toplanan kargaya (toplanmış
karga sürüsüne) yem olur.)

2. Ayrılgandı ayıw aşar, büleğinde b
aşar.

(Ayrılanı ayı yer, bölüneni kurt yer.)

Sürüden ayrılanı kurt kapar. (Bugün k
lanılan Türk Atasözünü)

3. Atanan kürgen uk yunır, esenen k
gen tun beser.

(Babadan gören ok yontar, anneden gö
elbise biçer.)

4. Belgen belgenen işler, belmegen b
gen teşler.

(Bilen bildiğini işler (yapar), bilmeyen
leğini dişler.)

5. Belege yıwan berze yığır, beleme l
gan mende yığır.

(Bileği iş yapan bir (iş yapıp) yığar bil
olan bin (iş yapıp) yığar.)

6. Ber tarınan butka bulmay,

(Bir dardan lapa olmaz.)

7. Döyöley altının bulgansı, töymeley
lın bulhun.

(Deve kadar altının oluncaya kadar, c
ne kadar aklın olsun.)

8. Eget uze oson twa, ile ösön üle.

(Yiğit kendisi için doğar, memleketi
ölür.)

9. Kulde kemiş maturalay, irze namış
turlay.

(Gölü kemiş güzelleştirir, er (yiğit) k
namus güzelleştirir.)

10. Kalğan eşke kar yawa.

(Kalan (yapılmayan) işe kar yağar.)

11. Tundın yanlı, dustın iskehe yakş
(Elbisenin yenisi, dostun eskisi g
(makbuldür.)

12. Kül tamınan yiyıla.

(Göl damladan yığılır (meydana gelir.)

Damlaya damlaya göl olur. (Bugün k
nılan Türk Atasözünü)

DİPNOTLAR

1. Prof. Zeki Velidi Togan, Hatıralar, İa
bul, 1989, s: 2-3

2. Prof. Dr. Nadir Devlet, Doğuştan Günü
ze Büyük İslam Tarihi, İstanbul, 199
247-248.

3. Türk Atasözleri ve Deyimleri, MEYB: 2
İstanbul, 1992, s. VI-XI.